

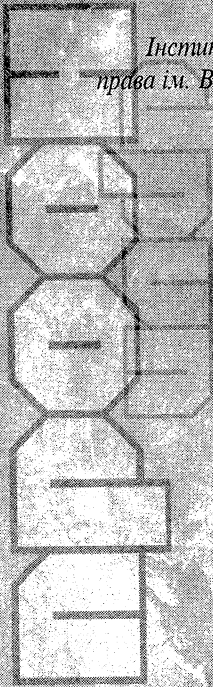

**ЗАХИСТ ПРАВ
ЛЮДИНИ - ЯК ЗАСІБ
ГАРМОНІЗАЦІЇ
МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН**

(ДО ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРИНЦИПІВ ДЕКЛАРАЦІЇ
ООН ПРО ДОВКІЛЛЯ І
РОЗВИТОК)

РАДЗІВІЛІ О.А.
здобувач

*Інститут держави і
права ім. В.М.Корецького
НАН України*

В кінці ХХ століття міжнародне право набуває ознак глобальної багаторівневої еволюціонуючої системи, спроможної стати ефективним засобом саморегуляції стійкого прогнозованого розвитку людства.

Концепція стійкого розвитку на сьогодні є своєрідним координатором зусиль людства в регулюванні всіх рівнів соціальних відносин. З'явившись в 60-х роках ХХ ст. як реакція на диспропорції в розподілі матеріальних та інтелектуальних благ, право розвитку стало інститутом прав людини, разом з правом на спільну спадщину людства, правом на чисте довкілля, правом народів та іншими «правами третього покоління». Право розвитку на сьогодні формується в тісному зв'язку з процесами усвідомлення єдності долі всього міжнародного співтовариства як цілісної відкритої системи, здатної до розвитку і саморегуляції, залежної численними зв'язками від планетарної екосистеми, але потенційно спроможної управляти цією надсистемою, пізнавати і організовувати її найоптимальнішим з можливих в природі способів.

Ідеї вирівнювання глобальних і локальних соціальних диспропорцій і еволюційного очищення планети від наслідків антропогенного забруднення поєднуються в солідаристській доктрині, яка і визначає принципи, проголошені в Декларації Ріо про довкілля і розвиток, прийнятій на конференції Організації Об'єднаних Націй з довкілля і розвитку 14 червня 1992 р. В декларації проголошено 27

принципів, що можна без перебільшення назвати програмою подолання світової кризи. Але перспективи реалізації цих принципів пов'язані перш за все з проблемами соціального характеру.

Перший принцип Декларації проголошує: "Предметом основної турботи і головним провідником стійкого розвитку є люди"¹. Саме від стану людей залежить їх творча спроможність, а відтак і ефективна організація добробуту і середовища свого життя. Це важливе усвідомлення залежності стану суспільства від стану його елементарної дієздатної одиниці - людської особистості - визначило генеральний напрямок розвитку всього права. Тому серед масиву механізмів соціального регулювання центральну вісь розвитку права становить ідея справедливості, визначена ще стоїками і конкретизована пізніше в інститутах захисту прав людини.

Значні відхилення від цього напряму незмінно ведуть до великих соціальних криз, з якими зокрема пов'язані тривалі періоди зубожіння, занепад ландшафтів, падіння культури. Можна виділити три групи проблем, які характеризують сучасну світову кризу: 1) незкоординованість світової економіки, тенденція до зубожіння ресурсної бази і пошуки нових джерел та різновидів ресурсозабезпечення; 2) ідеологічне протистояння, неврегульованість відносин країн розвинених і таких, що розвиваються в питаннях світового розподілу благ і доступу до планетарних і позапланетних ресурсів; 3) загроза глобальної катастрофи, викликана деградацією довкілля і маргіналізацією значної частини людства, розвиток кризових ідеологій, ірраціональності і непередбачуваності соціальних процесів, погіршення фізичних параметрів людини в різних регіонах планети.

Г. Дж. Берман, характеризуючи місце правових інститутів в революціях європейської історії пише: «Скасування існуючого закону - як порядку виправдовувалось становленням більш фундаментального закону - як справедливості. Саме переконання, що закон зрадив свою найвищу мету і місію призводило кожний раз до наступних великих революцій»².

Проте, як свідчить історія, еліта суспільства звертає увагу на проблеми з правами людини лише в періоди соціальних криз. Окремі правителі давніх держав досить рано робили спроби послабити дію таких руйнівних для суспільства процесів як розорення і боргове рабство вільного населення³. Але через поодинокість таких спроб і відсутність ефективних механізмів, давні держави як соціальні організми були переважно недовговічними. Вони самознищувались через сваволю сильніших і відсутність прав у слабших і досить інтенсивно оновлювалися етнічно.

Таким чином, в давніх суспільствах захист елементарних прав населення відбувався несистемно і спонтанно. Тільки з усвідомленням ідей справед-

ливості починається формування системи права. Але протягом досить довгого періоду права чи окремі привілеї «дарувалися» можновладцями. Їх обсяг і гарантованість залежали від багатьох випадкових факторів, тому вони не були ні надійними ні стабільними. Ця невизначеність впливала на менталітет всього суспільства, яке, згідно характеристики Гоббса, перебувало в стані «війни всіх проти всіх».

З розвитком політичних і правових механізмів зворотного зв'язку між владою і підданими право набуває доктринального обґрунтування. Це, зокрема, втілюється в ідеях суспільного договору, лібералізму, конституціоналізму і закріплюється в перших конституціях. Три покоління прав і свобод людини відображають основні етапи подальшого розвитку цього процесу.

Права першого покоління здебільшого мали скоріше характер угоди між владою і особою. Більшість з них проголошувалися в негативній формі викладення, оскільки перераховували ті застереження, які не повинні були порушувати органи влади у відносинах з громадянами. Ці права в мінімальному обсязі передбачали зобов'язання з боку держави. Вони були обмежені в дії: по-перше, тими країнами, де дотримувалися принципу верховенства права і основних засад лібералізму; по-друге, соціальними верствами, що мали політичну і матеріальну можливість відстоювати ці права. Права першого покоління були в значній мірі індивідуалістичними і переважно орієнтованими на самостійне відстоювання особою забезпечення її прав.

Формування другого покоління носило в певному наближенні характер не дво-, а трьохсторонньої угоди, де сторонами виступали виробник матеріальних благ, підприємець і державна влада. Від останньої очікувались вже не стільки гарантії від перевищення владних повноважень, скільки організація і регулювання, а в певних випадках - пряме забезпечення громадян соціальними, економічними та культурними правами. Слід врахувати, що таке співвідношення і такі можливості реально існували теж лише в небагатьох розвинених країнах. Тому і друге покоління прав і свобод обмежене в їх здійсненні окремими державами з певним рівнем розвитку.

Права третього покоління характеризуються значним різноманіттям, багаторівневістю і взаємообумовленістю їх дотримання. Формування цих прав відносять до 60-х–70-х років ХХ століття і пов'язують з загальними змінами в правосвідомості міжнародного співтовариства. Розвиток технічних можливостей поставив в цей час людство перед загрозою ядерної війни і необхідністю обмежити розповсюдження ядерної зброї. Разом з тим технічний прогрес відкрив перспективи освоєння просторів

і ресурсів планети за межами національної юрисдикції, вивів у космос перші супутники. В світовій економіці набувають розвитку ідеї гармонізації розподілу світових благ, впровадження спеціальних програм і міжнародних норм, які б забезпечували припинення відставання слабо-розвинених країн. В міжнародних відносинах відбуваються зміни, пов'язані із зростанням активності країн, що розвиваються, і поширенням боротьби за мир в усьому світі, підсиленої усвідомленням реальності світової ядерної загрози. Ці тенденції доповнюються зростаючою тривогою світової спільноти за збереження планетарної екосистеми, стабільності розвитку, усунення загрози світової кризи.

Права третього покоління по-різному тлумачаться і угруповуються різними авторами, які до того ж наділяють ці права різним змістом і об'ємом. В деякій мірі це пов'язано з тим, що розвиток правозахисних інститутів третього покоління відбувався в різних сферах людської діяльності, і лише інтеграційні процеси в міжнародному праві, його систематизація призвели до їх об'єднання як прав «третього покоління».

Зокрема, Ю.С. Трошкін до таких відносить: право на розвиток; право на здорове довкілля; право на мир; право на володіння спільною спадщиною людства; право на доброякісні продукти харчування; права меншин⁴.

Ж.Тускоз пропонує модель ієрархічної підпорядкованості більшості цих прав, виділяючи їх окремо в права четвертого покоління. На його думку, сучасне регулювання міжнародних відносин втілюється у двох взаємодоповнюючих доктринах: лібералізмі і солідаризмі. Перша полягає в забезпеченні дотримання принципів вільної конкуренції, з метою постійної оптимізації міжнародного обміну і виробництва, тобто прогресу найпрогресивніших держав і транснаціональних компаній. Друга - солідаристська полягає в наданні можливості відсталим країнам приймати участь у міжнародному співробітництві на посильних для них умовах.

Солідаризм покликаний сприяти не тільки гармонізації світового економічного розвитку, а й захисту довкілля, тому він, за Тускозом, поєднує право на розвиток в право на екологічну безпеку⁵. Право на розвиток в свою чергу охоплює дві юридичні концепції - дуалізму норм і спільної спадщини людства (загальнолюдського надбання).

Так, концепція дуалізму норм забезпечує компенсаційну нерівність у відносинах між розвиненими і нерозвиненими країнами на користь нерозвинених. Це вічна ідея права - зазначає Ж. Тускоз - яка головною вимогою справедливості вважає захист найслабших⁶. Концепція спільної спадщини людства взагалі поєднує цілий масив понять і, зокрема, первинне право кожної людини на всі природні і антропогенні блага, які існують, творять-

ся і будуть створені⁷. Право спільної спадщини людства, спрямоване на належне правове оформлення використання цієї спадщини суб'єктами міжнародного права і збереження її для майбутніх поколінь.

Зміни, що відбуваються в кінці ХХ століття можна розцінювати як процес, позитивні наслідки якого створять правову ідеологію, що задовольнила б усі суспільства людства, розділені соціальними, регіональними та іншими бар'єрами. Ця ідеологія може формуватися на основі усвідомлення цінностей загальнолюдського значення, при умові широкого бажання стверджувати ці цінності понад будь-які локальні, але й при доброзичливому розумінні і сприйнятті останніх в гармонічному їх примиренні. В поміркованому, зрозумілому для суспільства превентивному висвітленні загальних закономірностей виникнення умов і обставин, що породжують, підтримують, закріплюють чи призводять в розвитку до дискримінаційних відносин (на всіх рівнях - від особистих стосунків до глобального співробітництва) - тільки й можуть формуватися міжнародні стандарти прав людини і механізми їх забезпечення в реаліях різних суспільств.

З послабленням впливу ідеологій протистояння людство отримує шанс консолідувати зусилля на конструктивну діяльність. З 90-х років в науці міжнародного права і порівняльному правознавстві відбуваються пошуки нових доктрин, адекватних зазначеним змінам, які б забезпечили відносно безкризовий перехід від європоцентристського права до права міжнародного співтовариства. В цих роботах аналізуються підсумки розвитку західного права, перспективні можливості інших правових сімей. З'являються праці з нового напрямку права - юридичної антропології⁸, яка має на меті - через вивчення історичних і етно-регіональних особливостей правосвідомості корінних народів - забезпечити правову науку критеріями нормотворчості, однаково цінними для всього людства, незалежно від різних регіональних правових традицій і типів правосвідомості.

Таким чином, розвиток права від часів його виділення з інших форм соціального регулювання йде постійно і з певним прискоренням, яке в останній період знаходить вияв в підвищенні кореляційних зв'язків різних національних і регіональних правових систем, а також в подальшому набутті міжнародним правом ознак цілісної динамічної і еволюціонуючої системи. Серед системних закономірностей цього процесу можна виділити:

- 1) безперервне розгалуження і спеціалізація напрямів правового регулювання, пов'язане з цим зростання їх загальної різноманітності;
- 2) розповсюдження на все ширші сфери діяльності загальноновизнаних принципів і норм відповідних галузей;
- 3) посилення зворотного зв'язку в процесах регулювання і законо-

творчості;

4) зближення до ототожнення об'єктивно необхідних, загальнозна-них і загальнообов'язкових правових норм;

5) розвиток можливостей і формування принципів об'єктивного, науково обгрунтованого превентивного правового регулювання.

Дві з найважливіших умов реалізації міжнародним співтовариством своїх можливостей керованого і прогнозованого розвитку, це об'єктивність цілісної системи знань про планету і суспільство і ефективність ненасильницьких механізмів регулювання на всіх рівнях суспільної організації: від особи - до всього людства. Роль міжнародного права в цьому процесі як глобального регулятивного механізму, очевидна - як і необхідність його взаємодії з цілісною багаторівневою системою знань, яка б поєднувала фундаментальні засади меганауки з можливостями оперативного збору, обробки і передачі інформації⁹.

Взаємоузгодженість ідей солідаризму та лібералізму є основними важелями забезпечення міжнародно-правового регулювання. Але протиріччя, яке існує між цими двома ідеями, походить ще з глибокої давнини. Зокрема, згідно Платону, вже Сократ намагався виділити ці протиріччя в своїх знаменитих бесідах, визначивши їх як неузгодженість, що виникає між приватним інтересом сильної особи, бажаною і здатною розвивати свої переваги над іншими - і суспільним загалом, який протистоїть цій особі. В трактаті Платона «Горгій» показано як Сократ своїми запитаннями до аристократа Калікла демонструє йому і слухачам, до чого може призвести необмежене задоволення особистих потреб без дотримання загальноприйнятих норм.

Калікл, до речі, особисті інтереси називав своїм «природним правом», протиставляючи його праву «за звичаєм», яке він визначав як суспільну змову слабких проти сильного¹⁰. Сократ доводив необхідність самообмеження, виходячи з суб'єктивних критеріїв дотримання суспільного блага, що походили від особистих принципів дотримання поміркованості і справедливості. Але чітко визначав і об'єктивні критерії, показуючи як реалізація власних прав і свобод без врахування інтересів інших - викликає їх колективну протидію. Сучасний солідаризм зосереджений саме на цій стороні проблеми.

Формальне протиставлення ідей лібералізму і солідаризму походить від того, що критерії, на які вони спираються, відносяться до різних сфер людської діяльності. Зокрема в 90-ті роки Інститут спостережень за станом довкілля видав серію доповідей, в яких порівнювались критерії оцінки сучасного стану людства економістами і екологами. З точки зору еко-

номістів найважливішими показниками розвитку є накопичення ресурсів, об'єми інвестицій, приріст продукції. Прогнози економістів вважаються оптимістичними, якщо відбувається неухильне зростання цих показників.

І дійсно, такі показники вражають. Наприклад, світовий випуск продукції від 1980 до 1990 рр. перевищив об'єм продукції виробленої людством за кілька тисяч років від формування перших цивілізацій до 1950 р. Об'єм міжнародної торгівлі - як другий показник добробуту зростає ще інтенсивніше: за 80-ті роки він виріс майже вдвічі. Третій показник - зайнятість населення збільшується, але з великим відставанням від зростання попередніх. Так за 80-ті роки кількість «активного населення» Землі зростає з 1,96 млрд до 2,36 млрд, тобто менше ніж на 25%¹¹.

Якщо екологи закликають обмежувати виробництво для зменшення навантаження на екосистеми, то у економістів такі обмеження можуть бути виправдані лише загрозою падіння попиту, зuboжіння ринку ресурсів, падінням купівельної спроможності населення. Проте є відчутні симптоми, які повинні стривожити і економістів. Вони виявляються зокрема у розподілі товарообігу за різновидами продукції: максимальні темпи зростання характерні для промислових товарів, тоді як товарообіг сільгосппродукції і корисних копалин все більше відстає. Це тим більше показово, що саме на ці групи товарів постійно зростають ціни, зокрема через підвищення їх собівартості.

З точки зору екологів сучасні економічні показники можуть бути більше причиною тривоги, ніж задоволення. На їх думку, значно важливіше враховувати, пропускні можливості як екологічних так і соціальних систем в їх промисловому, торговельному, фінансовому, інформаційному та інших аспектах, в режимах політичних, економічних та соціальних змін. Крім того, від стану соціальної системи залежить і стан середовища, в якому вона знаходиться. Тому екологічний підхід до процесів регулювання приймає за основний критерій оцінки існуючих реальних показників безпеки для стійкого нормального розвитку соціальних і екологічних систем, взаємопов'язаність яких розуміється все ширше. Це зокрема, максимально допустимі концентрації забруднення, відновлюваність реального середовища, мінімально допустимі показники пониження здатності до такого відновлення тощо.

Ресурс, його деградація і роль в ній забруднення починає розумітися в широкому загальносистемному обсязі. Потребує, зокрема, перегляду поняття людських ресурсів - не як робочого матеріалу, що може безвідповідально використовуватись і через певний час деградувати від руйнівних ідей і некомпетентного керівництва, а як ціннісних орієнтирів,

що забезпечують стійкий ентузіазм творити добро, бути провідником і джерелом позитивної насаги, а не духовних і матеріальних нечистот. Явища, які повинні кваліфікуватися як забруднення соціального середовища ще потребують своєї оцінки, в тому числі і правової.

Якщо конструктивні процеси завжди вимагають спеціальних умов, витрат, зусиль, певних параметрів і підрахунків, то для протікання деструктивних процесів вистачає відсутності умов, названих вище. Зрозуміло, що перелік деструктивних факторів може бути значно ширший: такі фактори можуть бути як чітко прогнозовані так значною мірою непередбачуваними. Тому руйнівні процеси завжди більш вірогідні, що зокрема визначено законом постійного зростання ентропії.

Потенційно соціальні системи є високоорганізованими і здатними до розвитку та саморегуляції. Але на протигагу ідеальній моделі управління, при якій високоорганізована система ефективно і безкризово керує нижчеорганізованою, реальні соціальні системи розвивалися у напрямі формування механізмів саморегуляції.

Саморегуляція тісно пов'язана з іншою найважливішою ознакою високоорганізованих систем - їх потребою в постійному розвитку. Структурно - динамічні особливості таких систем не дозволяють їм перебувати в статичній стабільності. Такі системи можуть або прогресувати або деградувати. Останнє теж є продовженням розвитку, але незбалансованого - коли окремі частини системи починають помітно пригнічувати інші, тобто коли локально прогресивні, але незкоординовані в цілому процеси, додають системі хаотичності і в цілому ведуть до її деградації.

Тому така велика «смертність» давніх суспільств спостерігається в перші тисячоліття становлення держав і відносин побудованих на експлуатації людей¹². Можна, повторюючи східну мудрість, стверджувати, що будь-які перехідні періоди несуть невідворотне підвищення подібних руйнівних процесів здається правомірним поширити цю тезу і на просторові виміри: контакти великих етнічних масивів чи географічних регіонів теж характеризуються підвищеною невизначеністю і нестабільністю укладів і соціальних утворень, що виникають в їх межах. Хоча саме порубіжжя і контакти в просторі і часі дають найбільшу кількість варіантів реалізації контактів, тобто найбільше різноманіття новоутворень, а в кінцевому рахунку найбільш інтенсивний розвиток. При одній, правда, умові - якщо вибір з усього різноманіття буде весь час оптимальним. Тобто, якщо розвиток буде в значній мірі вірно прогнозованим.

Проходячи історично все більш складні форми своєї організації з соціальних систем виживали на кожному етапі лише ті, які залишались

здатними до саморегуляції - тобто мали ефективні матеріальні і процесуальні норми суспільного регулювання. Оптимальність поведінки складної системи залежить від ефективності зворотного зв'язку як у внутрішніх так і у зовнішніх взаємодіях. Для стійкого розвитку соціальної системи - це ефективні форми самоорганізації особи і родини, самоврядування громад і соціальних угруповань, визначеність функцій і прозорість діяльності всіх інститутів держави, можливість контакту з ними для вирішення конкретних проблем будь-якою особою на засадах взаємовідповідальності. Але соціальна система повинна бути ще й відкрита, залучена до матеріальних і нематеріальних потоків різної природи. Збереження цілісності при цьому забезпечується перевагою внутрішніх зв'язків над зовнішніми. Умови такої переваги, названі вище, закріплюються з часом в стійкі ціннісні орієнтири - основу яких складають єдність суспільства і патріотизм на підґрунті загальнолюдських цінностей.

Повертаючись до ідей Г. Дж. Бермана щодо закономірностей розвитку «західного» права і його сучасної кризи, хочеться виділити і проаналізувати його думку про п'ять революцій в історії європейської цивілізації. Перша з них - папська революція що почалася в середині XI ст. діяльністю папи Григорія VII - започаткувала, на думку автора, сучасний тип держави, визначений єдністю правової системи (реформованого канонічного права) і адміністративного апарату (реформованою організацією духовенства). Наступні революції розвиваючи ці принципи визначали свої конституційне - правові доктрини і створювали відповідну адміністративну структуру, починаючи з глави держави і закінчуючи системою оподаткування і формуванням армії. При цьому слід зауважити, що кожна з революцій мала свій клас - гегемон, який ніс відповідну ідеологію і на певний час визначав загальний менталітет всього суспільства.

Якщо в першій революції основною силою було віддане справі духовенство, що сформувало своєрідну католицьку теократичну державу, кордони якої охоплювали інші володіння світських і духовних володарів, то в наступній - лютеранській німецькій революції - це було рицарство, барони, що прийняли лютеранство, і з 20-х років XVI століття будували монархії з представницькими органами. В наступній революції - кальвіністській, що найбільш виразно відбувалася в Нідерландах і Англії, основним гегемоном було дрібне служиве дворянство, яке несло антироялістські ідеї і після певних компромісів створило парламентські монархії.

Четверта революція - буржуазна, пов'язана з боротьбою за незалежність США і Великою Французькою революцією, дала світу рес-

публіканський устрій, конституції і принцип «стримування і противаг» трьох влад. П'ята - соціалістична революція в Росії відбулася як пролетарська і задекларувала основним принципом скасування приватної власності на засоби виробництва і експлуатації людини людиною, а також соціальне забезпечення прав трудящих, а саме класове організованих робітників. На цьому, на думку Г.Дж. Бермана, розвиток західного права і цивілізації в цілому зупиняється.

Можна при цьому визначити як тенденцію, що в кожній з попередніх революцій верстви - гегемони спиралися на сили, які в наступній революції формували з свого середовища новий гегемон. При цьому селянство, не зважаючи на те, що в усіх соціальних кризах воно несло основний тягар втрат і відповідальності, ще ні разу не визначилося як гегемон, не дало жодній з революцій сформовану в доктринах і принципах свою філософію і систему цінностей¹³. Очевидно ця система цінностей не годилася для революцій, головне питання яких - питання про владу. Цю проблему можна розглянути ширше. Початок класових суспільств саме і походить від перших насильств над людьми, що годувалися «від землі» і власної праці на ній - від людей, що годувалися «від інших людей» - будь то жерці, вояки, торговці чи навіть наймані виконавці різних робіт.

Чи не полягає новий етап сучасних, вже глобальних змін філософії і правосвідомості в сприйнятті ідеології людей, що знаходяться при землі - в широкому розумінні цього слова: від фермерів і общинників до пастухів і мисливців. Адже будь-яка боротьба за права людей, без розуміння і сповідування їх цінностей приречена на нещирість і відсторонене посередництво між ними і світом. Таке посередництво, завжди призводить до обмежень, а в розвитку і до дискримінації опікуваного. Філософія і право цілісного гармонійного сприйняття реальності формується як багатоканальний процес, який, зокрема передбачає ідеї соціалізації, екологізації і солідаризації правосвідомості. Важливим моментом цього процесу є і подолання підсвідомого поєднання приватних цінностей приватного життя і приватної власності з перспективою експлуатації людини людиною.

Стійкий розвиток правових механізмів саморегуляції соціальних систем різного рівня є тим оптимальним режимом, який може забезпечувати уникнення диспропорцій в розподілі прав на матеріальні і духовні цінності і безкризовий розвиток самого людства. Але стійкий розвиток соціальних систем - це стан, який потребує дотримання багатьох спеціальних умов, при яких лише і можливе протистояння постійному і всюдисущому довільному зростанню ентропії в соціальних системах.

ПОСИЛАННЯ

¹ Хроника ООН, 1992. Декабрь //Международное право в документах М. 1997. - С. 491.

² Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. - 1998. - С. 37.

³ Урукagina, зокрема, в десять разів збільшив оподатчення м. Лагашу, повернувши общинникам відібрану у них землю, користування якою передбачало військову службу. Серед інших поодиноких реформаторів скасувавших боргове рабство в історії відомі фараон Бокхоріс, спартанський цар Лікурґ, афінський архонт Солон.

Urukagina, particularly, increased home guard of town Lagash, turning to farmers the confiscated land, which using provided military service. Among other reform-makers that liquidated debt slavery are pharaoh Bockhoris, Spartan tsar Likurg, Athenian ruler Solon.

⁴ Трошкин Ю. В. Права человека. М., 1997. - С. 49.

⁵ Тускоз Ж. Міжнародне право. К., 1997. - С. 265.

⁶ Цит твір. - С. 277.

⁷ У вузькому розумінні право спільної спадщини регламентує діяльність держав за межами національної юрисдикції: на космічних тілах та в космосі, в Міжнародному Районі морського дна, Антарктиці та деяких інших просторах, але для цього інституту поступово розширюється і на інші матеріальні та нематеріальні об'єкти.

In narrow sense, common inheritance law regulates state activity beyond national jurisdiction: on space objects and in space, in International region of the sea bottom, Antarctic and some other spaces. Institute's influence is expanded on other material and non-material objects

⁸ Зокрема: Рулан Н. Юридическая антропология. - М., 1998. - 310 с.

⁹ Радзивилл О. А., Романчук С. І. Система знань й система права: можливості взаємодії // 36. наук. праць. Одеса, 1998. - С. 70.

¹⁰ Платон Горґий. В кн. Собрание сочинений в 2-х томах. Т. 1., М., 1989. - С. 235. " Лестер. Р. Браун. Доповідь Інституту спостережень за станом світу. 1991. - С. 108.

¹² При постійному існуванні давніх держав відбувалося інтенсивне оновлення етнічного складу населення, тобто фактично приход нових варварських суспільств, які швидко повторювали шлях своїх попередників

During stable existence of ancient states there was constant renovation of ethnic content of the population, that is, in fact, appearing of new barbarian societies that quickly repeated their predecessor's way.

¹³ Кризові ідеології, що супроводжували селянські війни, були ідеологіями зруйнованих суспільств і соціальних груп а не вишлених селянських громад.

Crisis ideologies, which influenced peasants wars, were ideologies of ruined societies and of social groups, not of the whole peasantry communities.

Початок і розвиток як руйнівних так і конструктивних соціальних процесів відбувається в сфері людської свідомості. А будь-яка свідомість визначається станом окремої особи - її становищем і самопочуттям в соціальних групах різних рівнів, суспільстві і світі.

В доктрині міжнародного права все ширше розуміється концепція спільної спадщини людства. До об'єктів, які знаходяться поза межами національної юрисдикції і їх ресурсів додаються все нові, які потребують особливого ставлення і зусиль всього людства для їх збереження. Це, зокрема, культурне надбання і об'єкти довкілля. В прийнятій ЮНЕСКО Декларації про людський генетом 1997 р. останній також віднесено до спадщини людства.

В кінці ХХ століття міжнародне право набуває ознак глобальної багаторівневої еволюціонуючої системи, завданням якої є забезпечення міжнародно-правовими засобами регулювання всіх рівнів людської діяльності - для сприяння розвитку людства з найменшими втратами. І вісью координат цієї системи в розвитку теж повинні бути механізми, що всебічно забезпечують розвиток людини на всіх ланках організації особи і суспільства.